

Kynjakerfið

Úrelding í augsýn eða viðvarandi kynjahalli?

Þorgerður Einarsdóttir

Árið 1869 skrifað John Stuart Mill að yfiráð karla yfir konum væri rötgrónasta yfiráðakerfi sögunnar. Hann bar það saman við þrælahald en baráttan gegn því var í hámarki á þessum tíma. Markmið Mills var að „...koma á fullkomnum jöfnuði milli kynjanna þannig að hvorugt hafi nokkur forréttindi eða völd og hvorugt verði með lögum útilokað frá því sem hitt hefur“ (Mill 1997, bls. 69). Enn erum við að skoða þetta lífsseiga valdakerfi. Í árána rás hafa fræðingar sett fram hugmyndir og kenningar um tengsl kynjanna. Einn þeirra er breski félagsfræðingurinn Sylvia Walby. Hún talar um kynjakerfi (e. *patriarchy*) og skilgreinir það sem „félagslegt yfiráðakerfi þar sem karlar njóta góðs af kerfisbundinni undirskipun kvenna“. Mikilvægt er að fjalla um kynjakerfið sem *félagslegt og kerfislegt mynstur* vegna þess að því „fer fjarri að hver einasti karlmaður hafi yfiráð í kerfi kyns síns og hver einasta kona sé undirskipuð vegna kyns síns“ (Walby 1997, bls. 20).¹ Hér á eftir verða aðstæður á Íslandi skoðaðar með hliðsjón af hugmyndum Walby. Eldri og nýrri uppsprettur kynjaðs valds verða skoðaðar og settar í sögulegt samhengi. Varpað verður ljósi á íslensk sérkenni og nýlegar íslenskar rannsóknir kynntar.

Kynjakerfið og hreyfiafl þess

Kynjakerfið þrífst ekki í tómarúmi, það er hlutbundið og óhlutbundið í senn og samofið öðrum valdakerfum eins og stéttaskiptingu og kynþáttakúgun. Miklar breytingar hafa orðið á kynjakerfinu sl. 100 ár og snúa þær aðallega að því að meginþungi yfiráðanna hefur færst frá einkasviðinu til opinbera sviðsins. Walby talar í reynd um tvö kerfi, kynjakerfi einkasviðsins og

¹ Hér er “patriarchy” þýtt sem kynjakerfi. Sylvia Walby notar hugtakið “gender regimes” í nýjustu textum sínum en það mætti þýða sem kynjað stjórnarfar. Hugtakið kynjakerfi er hliðstætt orðinu stjórnkerfi og gefur svipuð hugtengsl um völd og yfiráð.

kynjakerfi opinbera sviðsins. Meginuppspretta yfíráðanna á 19. öldinni var á einkasviðinu, aðallega innan heimilisins, en á 20. öldinni er meginuppsprettan á opinbera sviðinu. Það er einnig munur á birtingarformi valdsins. Í kynjakerfi einkasviðsins voru konur *útilokaðar* frá opinberri þátttöku, þær höfðu ekki borgaraleg eða pólitísk réttindi. Í kynjakerfi opinbera sviðsins eru konur ekki *útilokaðar* frá samfélagsþátttöku, en yfíráðin byggjast á *aðskilnaði* og *undirskipun*. Það birtist m.a. í því að konur og hið kvenlæga er undirskipað körlum og hinu karllæga, t.d. í atvinnulífi og opinberu lífi. Bæði kerfin eru við lýði samtímis en annað er ráðandi, á okkar tímum er það kynjakerfi opinbera sviðsins. Kynjakerfið er borið uppi af sex meginsviðum en þau eru atvinnulíf, fjölskylda/heimili, ríkisvald, ofbeldi, kynverund og menning. Sviðin eru innbyrðis tengd en þó tiltölulega sjálfstæð. Ekki gert ráð fyrir einni uppsprettu valdsins, engin allsherjarskýring er til á undirskipun kvenna og þar með engin allsherjarlausn. Það eru einmitt þróun sviðanna sex og hin margvíslegu tengsl á milli þeirra sem gera hugmyndir Walby áhugaverðar.

Hugmyndin um kynjakerfið og sviðin sex er fræðileg flokkun eða greiningartæki, og fæst af þessu er hægt að finna klippt og skorið í veruleikanum. Gert er ráð fyrir að kynjakerfið hvíli í djúpt liggjandi félagslegum grunngerðum sem borin eru uppi af margvíslegum félagslegum athöfnum og samskiptatengslum. Þau eru mismunandi rótgróin, geta verið lögbundin og formfest eða ósýnileg og óáþreifanleg, og það þarf rannsóknir og greiningu til að afhjúpa þau. Þegar við á annað borð höfum komið auga á þau, eru þau nokkuð augljós (Walby, 1997).

Mismunandi kenningaskólum hefur beitt innan sviðanna sex og hafa þeir mismikið skýringargildi. Walby telur að sviðin geti haft áhrif hvert á annað og hún metur kenningar um þau með hliðsjón af rannsóknum og reynslurökum. Þannig fæst heildrænt sjónarhorn og yfirsýn sem annars væri brotakennd þekking. Þá setur hún hugmyndir sínar í sögulegt samhengi til að meta breytingar á yfíráðakerfinu, en styrkur kenningar Walby er útfærslan á hinum sex sviðum kerfisins ásamt hinni sögulegu vídd.

Atvinnulíf og vinnumarkaður

Af hverju vinna konur og karlar ólík störf, og af hverju eru kvennastörfin lægra metin til launa og virðingar en störf karla? Af hverju eru karlar fleiri en konur í valdamiklum áhrifastörfum og nánast einráðir í viðskiptalífinu? Engar einfaldar kenningar ná utan um öll þau öfl sem einkenna atvinnulífið.

En viðfangsefnið er hægt að brjóta niður í smærri einingar, skoða hverju mismunandi nálganir hafa skilað.

Kenningar í anda nýklassískrar hagfræði voru um tíma ráðandi í vinnumarkaðsfræðum en þær gera ráð fyrir að lögmál markaðarins gildi í stórum dráttum. Kynjaskipting starfa, mismunandi menntun, vinnutími, frami o.þ.h. eru talin stafa af skynsamlegu vali einstaklinganna. Kynbundið misrétti er talið jafnast út þegar menntun, starfsreynsla og persónulegir hæfnisþættir eru orðnir þeir sömu hjá báðum kynjum því allt annað sé andstætt lögmálum markaðarins og hagsmunum atvinnurekenda (Becker, 1957). Ekki er talið á verksviði aðila vinnumarkaðarins og opinberra aðila að hlutast til um þau málefni sem snerta kyn, svo sem fjölskyldulíf, umönnun barna eða annarra skyldmenna. Fræðimenn hafa sýnt fram á hin nánu tengsl milli einkalífsins og atvinnulífsins, hvernig ráðandi vinnumenning er sniðin að einstaklingum sem ekki þurfa að axla fjölskylduábyrgð (Gyða Margrét Pétursdóttir, 2004).

Þá eru kerfislæg fyrirbæri gjarna einstaklingsgerð í hinni almennu orðræðu. Því er oft haldið fram að konur beri sjálfar ábyrgð á misréttinu. „Það er velþekkt staðreynd að konur gera vægari launakröfur en karlar“ sagði Gunnar Smári Egilsson í grein árið 2003 og spyr svo hvaða einstaki samfélagshópur hefur mest allra haldið niðri launum kvenna: „Það er alveg sama hvað maður vill trúna mikið á vonda kalla, svarið hlýtur alltaf að verða: Konur. Konur setta sig ekki aðeins við lægri laun en karlar heldur beinlínis biðja um lægri laun í atvinnuviðtölum“ (Gunnar Smári Egilsson, 2003).

Skemmst er frá því að segja að rannsóknir og reynslurök renna ekki stöðum undir þetta og kenningaleg sjónarmið í þessum anda hafa tapað skýringargildi síðustu áratugi. Þetta sjónarhorn er ónæmt á baráttu, svo sem verkföll kvennastétta. Nýrri nálganir leggja áherslu á kerfislæga og stofnana-bundna þætti þar sem vandamálið er ekki einstaklingsgert heldur horft á þætti eins og kynjaskiptingu vinnumarkaðarins, launa- og samningsumhverfi, viðmið og gildi, samfélagslegt mat á störfum, velferðarúrræði, lagaramma og hagrænar stærðir (Grimshaw og Rubery, 2002).

Margt bendir til að aðgreiningin í karla- og kvennastörf eigi stóran þátt í launa- og aðstöðumun kynja því kvennastörf eru iðulega minna metin og lægra launuð en karlastörf. Þegar lagalegri útlökun kvenna frá menntun, embættum og atvinnulífi hafði verið rutt úr vegi, sem gerðist hérlendis 1911, tók við aðgreining og undirskipun. Nýleg norræn könnun sýnir að kynjaskipting vinnumarkaðarins og launamunur er meiri hérlendis en á hinum Norðurlöndunum og með því mesta sem gerist í Evrópu (Lilja

Mósesdóttir o.fl., 2006). Þessi kynmerking starfa gerir körlum ekki síður erfitt að velja hefðbundin kvennastörf eins og hjúkrun (Þórður Kristinsson, 2003).

Walby véfengir þau sjónarmið að menningarlegir og hugmyndafræðilegir þættir hafi ráðið úrslitum um atvinnuþátttöku kvenna. Hérlendis einkenndust fyrstu áratugir síðustu aldar af togstreitu um hvort hlutverk kvenna ætti að vera barnaupveldi og heimilisstörf eingöngu eða hvort þær ættu jafnframt að eiga hlutdeild í hinu opinbera lífi (Sigríður Matthíasdóttir, 2004). Þótt húsmæðrastefnan hafi orðið á eftir mikil átök minnkaði atvinnuþátttaka kvenna samt ekki og alla síðustu öld var aldrei minna en þriðjungur kvenna í launavinnu (Konur og karlar, 2004). Atvinnuþátttaka kvenna er vörðud átökum meira en nýklassísk hagfræði gefur til kynna og kenningar sem eru nærmar á átakasjónarmið hafa meira skýringargildi. Það þurfti baráttu og átök til að hnekkja kynbundnum útilokunum og fyrirstaðan var af margvíslegum toga, efnahagslegum, félagslegum og hugmyndafræðilegum.

Heimilislíf - fjölskylda

Því er oft haldið fram að uppsprettan að yfirráðum karla liggi í móðurhlutverki kvenna, barneignum og brjóstagjöf. Ábyrgð kvenna á börnum hefur vissulega gert þær háðar körlum. Þessar skýringar eru hins vegar alhæfandi og sögulausar og smætta félagslega þætti niður í líffræði. Líffræðilegt hlutverk kvenna er mjög lítið í hinu stóra samhengi og umönnunarhlutverk kvenna er fyrst og fremst félagslegt. Það getur oft reynst auðveldara að breyta hinu líffræðilega en hinu félagslega. Sem dæmi um þetta hefur Lynn Segal nefnt pelann, en auðveldara reyndist að hanna pelann en skapa aðstæður sem fá karlmenn til gefa börnum pelamjólk (Segal, 1987).

Það sama gildir um skiptingu heimilisverka, viðhaldi heimilisins og þá áþreifanlegu og óáþreifanlegu vinnu sem á sér stað á heimilinu. Sá tími sem varið er til húsverka hefur farið minnkandi í sögulegu samhengi. En breytingin felst einkum í að útvinnandi konur nútímans verja minni tíma í húsverk en áður tíðkaðist. Heimavinnandi konur gera þó jafn mikið og áður (Cowen, 1983). Samkvæmt viðhorfskönnun Rannsóknastofu í kvenna- og kynjafræðum o.fl. frá 2003 bera konur meiri ábyrgð á heimilisstörfum en karlar. Þegar einstök verk eru skoðuð birtist gamalkunnugt mynstur með þvotta og þrif sem þau húsverk sem karlar koma síst að (sjá Efnahagsleg völd kvenna, 2004). Þessir þættir skipta máli að því það getur endurspeglar yfirráð og valdatengsl að veita öðrum umhyggju og þjónustu án þess að eiga rétt á því sama sjálfum sér til handa.

Hin félagslegu tengsl hafa ráðið meiru um valdamisræmi innan fjölskyldunnar en líffræði kvenna. Þrátt fyrir sögulegan og godsögulegan hugmyndaarf um sterkar íslenskur konur höfðu karlar yfirráð í fjölskyldulífi langt fram yfir aldamótin 1900. Árið 1850 var dætrum veittur sami erfðaréttur og sonum. Árið 1900 urðu giftar konur fjárráða og 1923 kom formlagt jafnræði á með hjónum (Erla Hulda Halldórsdóttir & Guðrún Dís Jónatansdóttir, 1998). Í grein sinni „Konur fyrirgefa körlum hór“ bendir Már Jónsson á að margar konur þurftu að þola drykkju bænda sinna á 19. öld og að framhjáhald með vinnukonum hafi verið „líkt og viðtekinn siður“ (Már Jónsson, 1990, bls. 71).

Breytingar á fjölskyldumynstri sýna að færri giftast nú en áður, skilnuðum fjölgar og fæðingartíðni fer lækkandi (Konur og karlar, 2004). Í sögulegu samhengi má sjá að þessar breytingar haldast í hendur við efnislegar aðstæður utan fjölskyldunnar. Aukin launavinna og velferðarúrræði hafa aukið valfrelsi og efnahagslegt sjálfstæði kvenna. Hjónabandið er ekki lengur framfærslustofnun fyrir konur (Guðmundur Jónsson, 2004). Konur eru þó enn að verulegu leyti ábyrgar fyrir börnum, en samkvæmt hugmyndinni um móðurréttinn standa konur betur að vígi gagnvart börnum en karlar. Það var þó ekki fyrr en árið 1917 að konur urðu jafngildir lögráðamenn ómyndugra barna sinna, áður var forsjáin í höndum föður. Árið 1992 gengu í gildi lög um sameiginlegt forræði hérlendis. Könnun á dómum í forsjárdeilum sýnir að feður fá forræðið í nærri 40% tilvika (Ingólfur V. Gíslason, 2004). Þetta á þó einungis við um dómsmál en fæst mál af þessum toga fara fyrir dómstóla.

Allt þetta sýnir að það fjarar undan kynjakerfi fjölskyldulífsins. Færri karlar njóta persónulegra yfirráða á einkasviðinu, færri konur lúta húsbónda-valdi en fyrr og margar fjölskyldugerðir búa við mikið jafnrétti. Á sama tíma hefur opinbera kynjakerfið styrkt sig í sessi, m.a. í atvinnulífinu, á sviði menningar og ímynda. Með þessu er ekki gert lítið úr heimilisofbeldi eða kynbundnu ofbeldi, heldur einungis að fjölskyldan er ekki sama uppspretta yfirráða og áður var.

Menningarlegir þættir

Hugmyndir um karlmennsku og kvenleika gegnsýra menningu okkar og samfélag en einnig tilveru okkar sem einstaklinga. Þessar hugmyndir, sem eru skapaðar og endurskapaðar í táknrænum og merkingarbærum samskiptum og athöfnum, bera uppi hina ýmsu þætti kynjakerfisins. Styrkur félagsmótunar-kenninga, sem lengi voru ráðandi, er að þær véfengdu eðlishyggu

(Chodorow, 1978). Hugmyndir þeirra um kynjamun eru þó sögulaugar og ónæmar á breytileika. Þær gera ráð fyrir óvirkri mótun í hlutverk og yfirsést að kven- og karlhlutverkin eru ekki samhverfur heldur hvíla í valdatengslum þar sem hið karllæga er yfirskipað hinu kvenlæga. Nægir þar að nefna hið klassíska dæmi um að það er fínt að vera strákastelpan en ófínt að vera stelpustrákur.

Hér hafa póststrúktúralískar kenningar um óstöðugleika hinnar kynjuðu hugveru reynst gagnlegar. Sömuleiðis hugmyndir um „habitus“ og táknraent vald (Bourdieu, 2001) og kenningar í anda Foucault sem gefa gott rými fyrir valdahugtakið (Foucault, 1978). Kynímyndum er viðhaldið í valdatengslum, þær smjúga inn gegnum tungumálið og orðræðuna, og umhverfi okkar er gegnsýrt af þeim. Ingólfur Ásgeir Jóhannesson hefur gert áhrifum karlmennskuhugmynda á drengi ítarleg skil (2004), og Berglind Rós Magnúsdóttir hefur skoðað hvernig hugmyndir og orðræður unglunga um völd og virðingu eru mjög kynmerktar strax við lok grunnskólagöngu (2003). Þá hefur Þorgerður Þorvaldsdóttur sýnt fram á kynjað orðfæri í dómnefndarálitum innan Háskóla Íslands (2002).

Hér hefur kynjakerfið greinilega færst frá einkasviðinu og yfir á hið opinbera svið menningar og ímynda. Eldri táknmyndir kvenímynda tengdust gjarna móður- og húsmóðurhlutverkinu, sem kölluðust á við fyrirvinnuna sem táknmynd karlmennskunnar. Þarna hefur losað um og fjölbreyttari ímyndum haldið á lofti í dag. Það er þó áhyggjuefni að kynímyndirnar eru orðnar ýktari og ágengari. Dægurmenning ungs fólks endurspeglar klámvæðingu og valdatengsl með hörkulegum yfirráðum karla (Snoop Dogg, 50 cent) og undirgefni kvenna (Christina Aguilera, Pussycats Dolls). Eina helsta táknmynd kvenímyndarinnar í dag er kynferðislega aðlaðandi og aðgengileg kona. Það á ekki bara við um dægurmenningu unglunga. Undir yfirskriftinni „Kvennabaráttan á krossgötum“ fjallaði Morgunblaðið í október 2004 um landsþekktar athafnakonur og kvenstjórnendur á þessum nótum með þeim formerkjum að þær væru að „nota kvenleikann á uppbyggilegan og jákvæðan hátt“ (Morgunblaðið, 10/10 2004). Morgunblaðið sýnir athafnakarla í útrás á hinn bóginn sem mynduga, kraftmikla og valdsmannslega einstaklinga: „Íslendingar viðskiptalífsins eru þar með komnir í hóp heimsfrægra manna eins og Bono, Colin Powell og Steve Forbes sem tala fyrir [Børsen Executive Club] á þessu misseri...“ sagði Morgunblaðið um fund íslenskra fjárfesta í Kaupmannahöfn vorið 2006 (Morgunblaðið, 10/3 2006).

Kynferði - kynverund

Því hefur verið haldið fram að kynferði kvenna og kynverund sé uppspretta yfirráðakerfisins. Hér takast á mismunandi sjónarmið, frá kenningum Freuds um kynhvötina sem eðlislægt fyrirbæri til kenninga um félagslega sköpun kynverundar þar sem karlveldið er talið byggjast á kynferðislegum yfirráðum karla (MacKinnon, 1993). Kenningar Foucault (1978) um félagslega sköpun og menningarlegt taumhald kynverundar hafa reynst gagnlegar, sérstaklega eftir að hugmyndir hans höfðu verið glæddar kynjavidd. Þær hafa aukið skilning á því hvað hin skyldubundna gagnkynhneigð er mikilvægur burðarás í kynjakerfinu sem bitnar á konum og samkynhneigðu fólki af báðum kynjum.

Sögulega hefur þróunin verið frá mikilli stjórnun á kynferði kvenna yfir í umtalsvert kynfrelsi. Reynt var að takmarka kynlíf kvenna við hjónaband og skírlífi fyrir hjónaband var nánast skilyrði fyrir konur (Már Jónsson, 1997). Í árána rás hefur losað um hömlur á kynlífi kvenna með bættum getnaðarvörnum, skilnaðarlöggjöf, frjálsari fóstureyðingum. Konur hafa sjálfar barist fyrir auknu kynfrelsi og möguleikar þeirra til að njóta kynlífs tvímælalaust aukist.

Þessi þróun hefur þó verið tvíþent fyrir konur. Í dag eru þær hvattar til kynlífs, innan sem utan hjónabands og þessi frjálsræðisþróun hefur haft kostnað í för með sér. Í klámiðnaðinum, sem talið er að velti um 8-13 milljörðum bandaríkjadollara árlega er gert út á hlutgervingu og kvenfyrirlitningu (Cornell, 2000). Nauðgunarþemu og barnaklám færast í vöxt og í kláminu er ofbeldi sem fólki ofbýður í „venjulegu“ ofbeldisefni. Kynlífs- eða klámvæðing opinbera rýmisins er dæmi um áhrif klámsins. Það er áleitinn spurning hverra kynfrelsi klámið standi vörð um. Ef það er fyrst og fremst frelsi karla þurfum við að horfast í augu við að klámið er uppspretta kynjaðs valds.

Ofbeldi

Hægt er að tala um ofbeldi sem kynbundið þegar í því birtist kerfisbundið valdamynstur þar sem karlar eru meirihluti gerenda og konur þolenda. Skilgreining Sameinuðu þjóðanna á ofbeldi er svohljóðandi:

Ofbeldi sem hefur afleiðingar í líkamlegu, kynferðislegu eða andlegu tjóni eða þjáningu. Það sama á við um hótanir um slíkar gjörðir, þvinganir eða tilviljanakennda skerðingu á frelsi, bæði í einkalífi og opinberu lífi. (Samþykkt af Allsherjarþingi SP 1993, sjá www.un.org).

Ofbeldi gegn konum birtist t.d. í nauðgunum, heimilisofbeldi, kynferðislegu ofbeldi og mörgu fleiru. Kynbundið ofbeldi er ekki hægt að einstaklingsgera og afgreiða sem sjúkleika einstakra karla eins og stundum er gert (Bragi Jósefsson, 2006). Það er birtingarform á kerfislegu fyrirbæri og þarf að skilja sem slíkt rétt eins og Emil Durkheim skilgreindi sjálfsmorð sem félagslega staðreynd. Rannsóknir hafa sýnt að kynbundið ofbeldi er birtingarform á félagslegu taumhaldi á konum, og nauðgunum hefur verið lýst sem ýktustu birtingarmyndinni á menningarbundinni karlmennsku (Guðrún Margrét Gunnarsdóttir, 2004). Ekki eru til nákvæmar upplýsingar hérlendis um umfang kynbundins ofbeldis umfram það sem kemur fram í gögnum Stígamóta (www.stigamot.is) Kvennaathvarfsins (www.kvennaathvarf.is) og Neyðarmóttökunnar. Rannsóknir sýna að réttarkerfið hefur innbyggða karllæga slagsíðu (Hulda Elsa Björgvinsdóttir, 2004; Þorbjörg S. Gunnlaugsdóttir, 2005). Ofbeldi gegn konum er því uppspretta yfirráða í sjálfu sér og styrkist enn frekar vegna yfirráða karla á öðrum sviðum, svo sem innan dómskerfisins og á hugmyndafræðilega sviðinu með klámvæðingunni.

Ýmislegt bendir til að nauðgunum hafi fjölgað þótt ekki sé alveg ljóst hvað stafar af meiri skráningu og tilkynningum (Morgunblaðið, 15/8 2006). Walby kastar fram þeirri tilgátu að aukinn fjöldi nauðgana geti stafað af ávinningi kvenna á öðrum sviðum (atvinnulífi, stjórnámálum og öðru opinberu lífi), þ.e. að yfirráðakerfið bæti sér upp á sviði kynferðis það sem tapast á öðrum sviðum. Hún leggur þó áherslu á að þetta þurfi meiri rannsóknna við. Kvennahreyfingar hafa alla tíð barist gegn kynbundnu ofbeldi með stofnun kvennaathvarfa og stuðningsneta, og með því að krefja ríkið um réttarbætur og félagslegar umbætur fyrir konur. Þetta svið er að færast frá kynjakerfi einkasviðsins yfir í hið opinbera kynjakerfi. Friðhelgi einkalífsins og vald einstakra karla er núorðið véfengt og smám saman eykst skilningur hins opinbera á mikilvægi aðgerða.

Ríkið og opinbert vald

Umræða á þessu sviði hefur beinst að fulltrúarétti kvenna, svo og hvort og hvernig hið opinbera gætir hagsmuna kvenna. Innan frjálslyndis- og frjálshyggiusjónarmiða er áhersla á fulltrúarétt kvenna, þ.e. höfðatölu-

jafnréttið. Hluttur kvenna í hinu opinbera valdi á Íslandi er enn þriðjungur eða minna, sama hver lítið er (Konur og karlar, 2004). Flestar kenningar um ríkisvaldið, allt frá hugmyndum Webers til hugmynda Marx, eru gallaðar segir Walby því þær horfa fram hjá þýðingu kynsins. Hún gagnrýnir bæði marxískar kenningar um að ríkið sé tæki í höndum auðvaldsins og kenningar róttækra femínista um að ríkið sé eingöngu tæki í höndum feðraveldisins og telur að það þjóni bæði hagsmunum auðvaldsins og kynjakerfisins. Ríkið sé því ekki einhlítt kerfi, heldur vígvöllur margvíslegra pólitíska átaka og útkoman því breytileg. Ríkisvaldið hefur bætt stöðu kvenna, t.d. með bættri hjónabandslöggjöf og með því að aflétta lagalegri útilokun þeirra frá vinnumarkaðnum og opinberu lífi. Ríkið hefur hins vegar lítið gert til að bæta stöðu kvenna þegar því takmarki er náð. Því ekki hægt að segja að ríkið sé ávallt konum vinsamlegt eða fjandsamlegt, það er misjafnt eftir tímaskiðum, menningarsvæðum og löndum (Walby, 1997).

Samantekt og lokaorð

Umfjöllunin hér að framan sýnir að ekki er hægt að skilgreina einhverja eina uppsprettu kynjaðs valds, t.d. fjölskylduna, móðurhlutverkið, kynverundina, atvinnulífið eða ríkisvaldið. Öll þessi svið geta verið, og eru í raun, uppspretta yfírráða. Þau eru hins vegar mismunandi sterk á mismunandi stöðum og tímaskiðum. Að veikja yfírráðin á einu sviði felur ekki óhjákvæmilega í sér að kerfinu sé hnekk þvi valdið getur styrkt sig á öðrum sviðum. Kynjakerfið hefur enga innbyggða þróunarstefnu og sviðin sex eiga einmitt að sýna að það er sögulega og menningarlega skilyrt.

Á einkasviðinu og opinbera sviðinu eru mismunandi aðferðir til að tryggja yfírráð. Með þróuninni frá einkasviðinu til opinbera sviðsins færast uppspretta yfírráðanna frá útilokun til aðgreiningar og undirskipunar. Ekki er um að ræða skýr og afdráttarlaus mörk heldur fljótandi og breytileg. Hið opinbera kerfi hefur tekið á sig mismunandi myndir eftir heimshlutum. Pólarnir í þessu tilliti voru til skamms tíma Austur Evrópa þar sem ríkisvaldið sá um að veita konum aðgang að opinberu lífi og Bandaríkin þar sem markaðurinn hefur séð um það. Þar á milli voru svo ríki Vestur Evrópu þar sem velferðarríkin hafa leikið stórt hlutverk fyrir konur og þar eru Norðurlöndin í broddi fylkingar. Allt er þetta útkoma átaka og athafna.

Hvert stefnir kynjakerfið og sviðin sex? Mikill árangur hefur náðst á sumum sviðum, stöðnun á öðrum og á enn öðrum sviðum hefur orðið bakslag, allt eftir löndum og heimshlutum. Staða kvenna versnaði við

stjórnarfarsbreytingarnar í Austur Evrópu, sem sýnir að kynjajafnrétti er ekki bara samfelld framþróun. Þá benda höfundar skýrslunnar *Bejing Betrayed* (2005) á að síðastliðinn áratug hafi runnið saman nokkrir straumar sem ógni mannréttindabaráttu kvenna á alþjóðavísu, en það eru nýfrjálshyggja, stríðsrekstur og hernaðarhyggja, svo og aukin bókstafstrú.

Sé litið til síðustu 100 ára hefur tvímælalaust fjarð undan kynjakerfinu í okkar heimshluta og þeim löndum sem búa við svipað stjórnarfar og við Íslendingar. En á sama tíma hefur kerfið breyst. Kynjakerfi einkasviðsins hefur veikt en kerfið hefur styrkt sig á öðrum sviðum. Í því sambandi er vert að benda á nýjar uppsprettur valds á Íslandi, sem bíða frekari rannsókna. Þar má nefna kvótakerfið, sem hefur reynst mikilvæg valdauppspretta eftir að því var komið á um miðjan níunda áratuginn og ekki síst eftir að kvótinn varð framseljanlegur. Þarna er valdakerfi sem konur standa nánast algjörlega utan við (Hulda Proppé, 2003). Þá hafa nýjar uppsprettur valds orðið til innan fjármálageirans í kjölfar EES samningsins árið 1992 og aukins viðskiptafrelsis síðasta áratug. Þessi völd eru nánast eingöngu í höndum karla. Fáar konur eru í bankaráðum, stjórnnum fjárfestingasjóða og -félaga, sem tvímælalaust eru að verða ein mesta uppspretta valds í íslensku samfélagi (Sigríður Elín Þórðardóttir, 2004). Meðal þeirra sem ráða för á þessu sviði eru nokkir áhrifamiklir fedgar (Björgólfsfedgar, Bónusfedgar). Kannski er þetta eitt skýrasta dæmið um fedraveldi í íslensku samfélagi í dag, einmitt það yfirráðakerfi sem John Stuart Mill vildi hnekkja fyrir hálfri annarri öld.

Heimildir

- Becker, G. (1957). *The Economics of Discrimination*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Berglind Rós Magnúsdóttir (2003). *Orðræður um kyngerfi, völd og virðingu í unglingsabekki*. Óbirt MA-ritgerð. Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild Háskóla Íslands. http://hi.is/~brm/skjol/ma_ritgerd.pdf
- Bourdieu, P. (2001). *Masculine Domination*. Cambridge: Polity.
- Bragi Jósefsson (2006, 20. ágúst). Hverjir eru hinir eiginlegu nauðgarar? *Morgunblaðið*.
- Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. University of California Press.
- Cowan, R. S. (1983). *More work for mother. The ironies of household technology from the open hearth to the microwave*. New York: Basic Books.
- Cornell, D. (2000). Pornography's Temptation. Í D. Cornell (Ritstj.), *Feminism and Pornography* (bls. 551-568). Oxford University Press.

- Efnabagsleg völd kvenna. Skýrsla unnin fyrir forsætisráðuneytið (2002). Reykjavík, Forsætisráðuneytið.
http://forsaetisraduneyti.is/media/Efnhasleg_vold_kvenna/EVKskyrsla.pdf.
- Erla Hulda Halldórsdóttir og Guðrún Dís Jónatansdóttir (Ritstj.) (1998). *Ártöl og áfangar í sögu íslenskra kvenna*. Reykjavík: Kvennasögusafn Íslands.
- Foucault, M. (1978). "Politics and the study of discourse". *Ideology and consciousness*, 3, 7-26.
- Grimshaw, D. og Rubery, J. (2002). *The adjusted gender pay gap: a critical appraisal of standard decomposition techniques*. Manchester: EWERC Manchester School of Management.
- Guðmundur Jónsson (2004). Hvers kyns velferðarkerfi? Ísland í spegli hinna kvenvænu velferðarkerfa á Norðurlöndum. Í Irma Erlingsdóttir (Ritstj.), *Kynjafræði – Kortlagningar* (bls. 191-214). Reykjavík: Rannsóknastofa í kvenna- og kynjafræðum.
- Gunnar Smári Egilsson (2003, 25. júní). Konur þiggja lægri laun. *Fréttablaðið*.
- Guðrún Margrét Gunnarsdóttir (2004). *Af hverju nauðga karlar?* Óbirt MA-ritgerð. Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Gyða Margrét Pétursdóttir (2004). „Ég er tilbúin að gefa svo mikið“ *Sjálfraði, karllag viðmið og mótsagnir í lífi útvinnandi mæðra og orðræðum um ólíkt eðli, getur og blutverk*. Óbirt MA-ritgerð. Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Halda áfram að fjárfesta í Danmörku (2006, 10. mars). *Morgunblaðið*.
- Hulda Elsa Björgvinsdóttir (2004). Hugtakið önnur kynferðismök. Í Aðalheiður Jóhannsdóttir (Ritstj.) *Rannsóknir í félagsvísindum V. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2004* (bls. 153-169). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan.
- Hulda Proppé (2003). „Ég sé kvótakerfið fyrir mér sem lopapeysu“. Í Friðrik H. Jónsson (Ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum IV* (bls. 425-433). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan.
- Ingólfur V. Gíslason (2004). Dómar í forsjárdeilum. Í Úlfar Hauksson (Ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum V* (bls. 207-217). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson (2004). *Karlmennska og jafnréttisuppeldi*. Reykjavík: Rannsóknastofa í kvenna- og kynjafræðum.
- Konur og karlar 2004*. Reykjavík: Hagstofa Íslands.
- Lilja Mósesdóttir, Andrea G. Dofradóttir, Þorgerður Einarsdóttir, Kristjana Stella Blöndal, Einar Mar Þórðarson og Sigurbjörg Ásgeirsdóttir (2006). *Evaluating equal pay in the Nordic countries. Final report of the project „Pá sporet av líkelön - Evaluating Equal Pay - Mælistikur á launajafnrétti*. Reykjavík, Akureyri: Jafnréttisstofa.

- Mill, J. S. (1997/1869). *Kígun kvenna*. Reykjavík: Hið íslenska bókmennta-félag.
- Már Jónsson (1987). Konur fyrirgefa körlum hór, *Ný Saga*, bls. 70-78.
- MacKinnon, C. (1993). *Only Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kvennabaráttan á krossgötum (2004, 10. október). *Morgunblaðið*.
- Fleiri nauðganir í ár en allt árið í fyrra (2006, 15. ágúst). *Morgunblaðið*.
- Segal, L. (1987). *Is the future female?* London: Virago.
- Sigríður Matthíasdóttir (2004). *Hinn sanni Íslendingur. Þjóðerni, kyngervi og vald á Íslandi 1900-1930*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Sigríður Elín Þórðardóttir (2004). *Athafnafólk: Skiptir kyngervi máli?* Óbirt MA-ritgerð. Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Walby, S. (1997). *Theorizing Patriarchy*. Oxford UK: Blackwell.
- Zeitlin, J. (Ritsj.) (2005). *Peking betrayed. Women Worldwide Report that Governments Have Failed to Turn the Platform into Action*. New York: WEDO, Women's Environment and Development Organization.
- Þorbjörg S. Gunnlaugsdóttir (2005). *Nauðgun frá sjónarhorni kvennaréttar*. Óbirt Kandidateitritgerð. Háskóli Íslands, Lagadeild.
- Þorgerður Þorvaldsdóttir (2002). *Kynlegar viddir í dómnefndarálitum? Er kynbundinn munur á umfjöllun um karl- og kvenumsækjendur í dómnefndarálitum Háskóla Íslands?* Reykjavík: Jafnréttisnefnd Háskóla Íslands.
<http://www.jafnretti.hi.is/solofile/1004574>
- Þórður Kristinsson (2003). *Kynlegir kvistir: Karlar í hjúkrun*. Óbirt MA-ritgerð. Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.